

Epäviralliset käytännöt taloudessa

Sinikka Parviainen

Kaikissa yhteiskunnissa epäviralliset instituutiot määrittävät yritysten päätöksentekoa ja käyttäytymistä yhtä merkittävästi, tai jopa suuremmissa määrin, kuin viralliset lait ja säädökset. Heikot julkiset instituutiot voivat ajaa yritykset toimimaan virallisten taloudellisten rakenteiden ulkopuolella ja turvautumaan epävirallisiin instituutioihin liiketoimintansa turvaamiseksi (Friedman ym. 2000).

Termiä instituutio käytetään laajalti tieteellisessä ja laajemmassa yhteiskunnallisessa keskustelussa tarkoittamaan hyvinkin erilaisia ilmiöitä tai rakenteita, mutta miten instituutio ymmärretään taloustieteessä? Ehkä laajimmalle levinneen määritelmän on esittänyt nobelisti Douglas North, jonka mukaan instituutiot ovat ”pelin säännöt” yhteiskunnassa tai tarkemmin sanoen ”instituutiot ovat ihmisten luomia rajoitteita, jotka muodostavat rajat po-

liittiselle, taloudelliselle ja sosiaaliselle kanssakäymiselle yhteiskunnassa” (North 1992, 477).

Instituutiot voidaan jakaa epävirallisiin (tavat, perinteet, tabut) ja virallisiin (lait, säädökset), joista ensin mainittu on Northin mukaan instituutioiden kestävämpi muoto, vaikka epävirallisen instituution muodostavat rajoitteet ovat usein kirjoittamattomia (North 1991). Epäviralliset instituutiot ja käytännöt edeltävät usein virallisten lakien ja säädösten syntyä tai viralliset rajoitteet asetetaan estämään haitalliseksi koettujen epävirallisten käyttäytymismallien kehittymistä ja leviämistä.

Epäviralliset käytännöt kehittyvät paikkaan virallisten instituutioiden jättämiä aukkoja tai niiden sopimattomuutta vallitsevien asiutilojen kanssa. Tehottomuutensa takia epäviralliset käytännöt näyttävät usein olleen ristiriidassa vallitsevien talousteorioiden kans-

Kirjoitus perustuu Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulussa 28.6.2019 tarkastettuun taloustieteen väitöskirjaan *Essays on Informal Practices, Foreign Direct Investment and Economic Development*. Vastaväittäjänä toimi apulaisprofessori Natalia Volchkova (New Economic School, Moskova) ja kustoksena professori emeritus Pertti Haaparanta (Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulu). KTT Sinikka Parviainen (sinikka.parviainen@eastoffice.fi) toimii analyytikkona East Office of Finnish Industries Oy:ssä.

sa. Yksi kiinnostavimmista esimerkeistä on vaihtokaupan tai rahattoman vaihdon käyttö Venäjällä Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, mikä näyttäisi sotivan perinteisiä talousteorioita vastaan (Guriev ja Ickes 2000). Venäjällä ja muualla entisen Neuvostoliiton alueella vaihtokauppa oli 1990-luvun vaikeina vuosina hyvin laajalle levinnyt käytäntö erityisesti yritysten välisessä vaihdossa (Commander ym. 2002). Laajimmallaan yli 50 prosenttia Venäjän teollisuuden liikevaihdosta käytiin rahattoman vaihdon kautta.

Esiteltävänä olevan väitöskirjan ensimmäisessä tutkimusartikkelissa tutkitaan vaihtokauppaa Venäjällä 2000-luvulla uuden ja lajissaan ainutlaatuisen kyselyaineiston avulla. Tämä Venäjän tiedeakatemian kyselytutkimusaineisto paljastaa, että vaihtokauppa on ollut verrattain yleistä myös vuosina 2004–2011, jolloin keskimäärin 38 prosenttia yrityksistä käytti vaihtokauppaa ainakin jollain tasolla. Moskovan kaupungin osuus on kyselytutkimusaineistossa pienempi kuin, mikä on pääkaupungin merkitys Venäjän taloudessa ja yritysten esiintyvyydessä keskimäärin. Moskovan megakaupungin verrattain moninainen talouden rakenne onkin muuhun Venäjään verrattuna poikkeuksellista.

Tästä aiheesta ei ole aikaisempia kyseistä aikakautta käsitteleviä tutkimuksia. Ekono-metrasta analyysimetodologiaa, jolla yritysten päätöstä käyttää vaihtokauppaa on kuvattu, ei ole aikaisemmin käytetty tähän tarkoitukseen. Tämä on kiinnostava löydös, koska se sijoittuu Venäjän historian nopeimman talouskasvun aikaan, jolloin Venäjän talous kasvoi arviolta 7 prosenttia vuodessa ja köyhyys laski lähes puoleen 1990-luvun tasosta.

Teollistuneessa talousjärjestelmässä, kuten 2000-luvun Venäjällä, vaihtokauppaa harjoite-

taan jossain epävirallisen ja virallisen väli-maastossa ja sitä voidaan käyttää laittomaan toimintaan kuten veronkiertoon. Vaihtokaupan motiivit eivät kuitenkaan välttämättä liity laittomuuksiin tai niiden peittelyyn, kuten 1990-luvun vaihtokauppaa käsittelevä kirjallisuus on esittänyt (Commander ja Mummsen 1998).

Teollistuneen maailman vaihtokaupan ilmi-öihin verrattuna venäläisen vaihtokaupan erityspiirre 2000-luvulla ja sitä edeltäneenä vuosikymmenenä on se, että vaihtokauppaa harjoit-tavat todennäköisemmin suuret (yli 250 työntekijää) kuin pienet yritykset. Toinen erityspiirre on, että makrotasolla vaihtokaupan määrä korreloi negatiivisesti inflaatiovauhdin kanssa.

Ensimmäistä piirrettä todennäköisesti selittää se, että suuret yritykset on perustettu aikai-semmin (usein neuvostoaikana) ja siten niillä todennäköisesti on vakiintuneet vaihtokauppa-verkostot. Toinen tekijä voi olla se, että suurilla yrityksillä on enemmän ”likvideja” tuotteita käytettäväksi vaihtokaupan välineinä. Lisäksi analyysi paljastaa kiinnostavan ristiriidan, mikä kuvastaa ilmiön monitahoisuutta. Yritystason aineistolla tehdyn empiirisen analyysin mukaan yrityksen velkaantumisen nousu ja voittomargi-naalin lasku selittävät yritysten vaihtokaupan käytön määrää. Vaihtokauppaa käyttävät yritykset eivät kuitenkaan ole erityisen velkaantuneita tai tappiollisia verrattuna yrityksiin, jotka eivät käytä vaihtokauppaa.

Tämä empiirisen analyysin ja aikaisemman 1990-vaihtokauppaan pohjautuvan kirjallisuuden perusteella on suoraviivasta olettaa, että vaihtokauppa 2000-luvulla nojaa ensin Neu-vostoaikana muodostuneisiin epävirallisiin vaihtokaupan verkostoihin ja käyttäytymismal-leihin. Neuvostoaikana hyvinkin kekseliäät epäviralliset vaihtoverkostot mahdollistivat

keskusjohdon asettamien joustamattomien viisivuotissuunnitelmien täyttämisen, kun viralista mahdollisuutta raaka-aineiden saamiselle ei ollut. Nämä verkostot säilyivät elossa 1990-luvun vaikeina vuosina, jolloin vaihtokaupan kekseliäät verkostot todennäköisesti pelastivat Venäjän talouden totaaliselts romahdukselta (Aukutsionek 1998). Nämä epäviralliset käytännöt säilyivät opittuina käyttäytymismalleina uudelle vuosituhannelle asti. Se on ymmärrettävää siksi, että ainoastaan suurimpien kaupunkien ulkopuolella Venäjän talouden rakenteet ovat neuvostoajan jälkeen muuttuneet vain hyvin vähän (Ananyev ja Guriev 2015).

Vaihtokauppaa enemmän huomiota on yhteiskuntatieteissä saanut toinen epävirallinen talouden ilmiö, nimittäin korruptio. Maailmanpankki määrittelee korruption julkisen vallan tai aseman hyväksikäyttämiseksi yksityisen hyödyksi.

Tämä laaja määritelmä kattaa hyvin erilaisia ilmiöitä törkeistä korruptiotapauksista monitulkintaisiin ystävänpalveluksiin. Kaikkein törkeimpiä tapauksia lukuun ottamatta, korruption tunnistaminen ja sen mittaaminen vertailukelpoisella tavalla maiden välillä tai yli ajan on edelleen kiistanalainen kysymys. Eri indikaattorit eivät anna pohjaa yksiselitteisille johtopäätöksille.

Käsitys siitä, mikä ymmärretään korruptioksi, myös muuttuu ajan myötä. Monia menettelyjä, joita nykyisin pidetään korruptiona, ei olisi aiempina vuosikymmeninä pidetty korruptiona. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii Suomen poliittista järjestelmää kuohuttanut vaalirahoitusskandaali. Kohun jälkeen käsitys ”maan tavasta” on muuttunut, kun oikeusistimet ovat ottaneet kantaa vaalirahoituksen ilmoittamiskäytäntöihin. Näistä syistä korrupti-

on mittaaminen ja kvantifiointi edes tyydyttävästi on vaikeaa.

Miksi taloustieteen tulisi sitten tutkia korruptiota eikä jättää aiheen tutkimusta muille yhteiskuntatieteille? Korruptiotutkimus on melko yksimielinen siitä, että pitkällä aikavälillä korruptio rapauttaa julkisen sektorin uskottavuutta ja siten nostaa toimenpanokustannuksia ja heikentää lainkuuliaisuutta laajemmin yhteiskunnassa.

Korruption lyhyen aikavälin hyvinvointivaikutuksista on esitetty myös toisen suuntaisia näkemyksiä. Yhteiskunnassa, joissa julkisen sektorin käytännöt, kuten raskas byrokraatia, ovat kokonaisuhyvinvoinnin kannalta haitallisia, tällaisen järjestelmän kiertäminen voi ainakin lyhyellä aikavälillä lisätä talouden tehokkuutta ja auttaa elinkelpoisia yrityksiä selviämään vaikeissa olosuhteissa.

Korruptiota käsittelevässä kirjallisuudessa tämä tulkinta tunnetaan yleisemmin hypoteesina ”öljystä talouden rattaissa” (*grease-in-the-wheels-hypothesis*). Useimmiten korruptio nähdään tutkimuskirjallisuudessa enemmänkin ”hiekkana talouden rattaissa” (Méon ja Sekkat 2005; Méon ja Weill 2010; Dreher ja Gassebner 2013, Mendoza ym. 2015).

Väitöskirjan yksi keskeisistä teemoista onkin juuri korruptio. Kahdessa esseessä aihetta käsitellään hieman eri näkökulmista. Väitöskirjan toisessa tutkimusartikkelissa analysoidaan, onko asiantuntijoiden näkemyksiin (*perceptions*) perustuvilla arvioilla korruptiosta vaikutuksia suorien sijoitusten (*foreign direct investment*) virtaan. Tällaisiin näkemyksiin perustuu esimerkiksi Transparency Internationalin *Corruption Perceptions Index*. Myös on tutkittu sitä, onko Maailmanpankin keräämillä, yritysten kokemuksiin perustuvilla indi-

kaattoreilla (*Enterprise Surveys*) tilastollisesti merkitsevä yhteys investointeihin?

Kehittyville maille suoria sijoituksia pidetään usein tärkeänä väylänä edistää uuden teknologian käyttöönottoa ja sitä kautta talouskasvua.

Väitöskirjan tulokset osoittavat, että asiantuntijoiden näkemykseen perustuvilla arviolla korruption määrästä on tilastollisesti merkittävä negatiivinen yhteys suorien sijoitusten virtaan. Sen sijaan yritysten kokemuksiin perustuvilla indikaattoreilla tällaista yhteyttä ei samoissa maissa havaita.

Kun ulkomaiset investoinnit jaotellaan investointitavan mukaan, yritysten kokemukseen ja toisaalta asiantuntijoiden näkemyksiin perustuvien indikaattoreiden vaikutus on erilainen. Uutta toimintaa luovissa (*green field investment*) yritysten kokemukset korruptiosta osoittautuvat tilastollisesti merkitseviksi, kun taas yritysostoissa tai fuusioissa (*Mergers & Acquisitions*) asiantuntijoiden näkemyksiin perustuvilla arvioilla oli tilastollisesti merkitsevä vaikutus.

Erityyppisten korruptioindikaattorien analyysi osoittaa, että päätelmät eri maiden korruption tasoista tietyssä maassa voivat olla hyvinkin erilaisia riippuen siitä, tarkastellaanko asiantuntijoiden arvioihin perustuvia indikaattoreita vai yritysten kokemuksiin perustuvia mittareita. Tämä antaa mielenkiintoisen lisän yhteiskuntatieteilijöitä ja valtionhallintoa kiinnostavaan keskusteluun korruption mittaamisesta ja määrittämisestä erilaisissa ympäristöissä varsinkin, kun korruptio on jo sisäsyntyisesti ilmiö, joka haluaa vältellä päivänvaloa.

Väitöskirjan kolmas tutkimusartikkeli tarkastelee korruption ja harmaan talouden välistä suhdetta. Harmaa talous koostuu taloudellisesta toiminnasta, josta ei makseta lainmää-

räämää veroa ja joka ole minkään virallisen toimielimen valvonnan alainen. Tutkimus antaa oman lisänsä aikaisempaan empiiriseen kirjallisuuteen, jossa on tutkittu sitä, voidaan-ko harmaata taloutta ja korruptiota pitää toisiaan ruokkivina (komplementteja) vai toisiaan korvaavina ilmiöinä (substituutteja). Näitä ilmiöitä tarkastellaan alueellisella tasolla samalla, kun kontrolloidaan valtiokohtaisia vaikutuksia.

Lähestymistapa luo uuden ja tärkeän näkökulman aiheeseen. Aikaisemman tutkimuksen mukaan näiden ilmiöiden esiintyvyys vaihtelee merkittävästi valtion rajojen sisällä. Näin on varsinkin suurissa talouksissa, joissa on federaatiivinen hallintorakenne ja suuria maantieteeseen tai väestörakenteeseen perustuvia alueellisia eroja.

Ovatko korruptio ja harmaa talous siis toisiaan täydentäviä vai korvaavia ilmiöitä? Joidenkin aikaisempien tutkimustulosten mukaan korruptoituneet virkamiehet ajavat yritykset talouden harmaalle puolelle, jotta yritykset eivät joutuisi maksamaan kohtuuttomia lahjuksia (Fisman ja Svensson 2007; Dreher ym. 2014). On myös tutkimustuloksia siitä, että laajalle levinnyt korruptio voi ruokkia harmaan talouden ilmiöitä korruption peittelemiseksi (Torgler ja Schneider 2009; Friedman ym. 2000). Väitöskirjassa esitetyt, Maailmanpankin yritys-kyselyaineistoon perustuvat tulokset tukevat näkemystä, jonka mukaan harmaa talous ja korruptio pikemminkin ruokkivat kuin korvaavat toisiaan.

Väitöskirjan tarkoituksena on tuoda empiirisen lähestymistavan kautta lisäarvoa tieteelliseen keskusteluun epävirallisista käytännöistä ja niiden moninaisiin vaikutuksiin taloudessa. Poliittisten päätösten valmistelussa on tärkeää, että epäviralliset käytännöt osataan

identifioida ja että niiden syyt ja mahdolliset vaikutukset ymmärretään syvällisesti. Virallisten rakenteiden ulkopuolella olevat taloudelliset käyttäytymismallit ovat usein syy siihen, miksi julkisen vallan interventiot, perusteellisesti suunnitellut ja hyvää tarkoittavat uudistukset usein saavat aikaan ei-toivottuja vaikutuksia tai epäonnistuvat täysin.

Kiihtyvän digitalisaation aikana nämä kulttuurisesti ja historiallisesti inhimilliseen kanssakäymiseen liittyvät ilmiöt saattavat jäädä vaille huomiota. Niiden uskotaan jääneen menneisyyteen tai niiden uskotaan aiheuttavan ongelmia vain kehittyvissä maissa. Kuitenkin uusi teknologia on luonut uuden ja entistä te-

hokkaamman alustan epävirallisille käytännöille. Järjestäytyminen mihin tahansa toimintaan virallisten rakenteiden ulkopuolella ei ole koskaan ollut kitkattomampaa.

Vastakkaisena kehityssuuntana, jopa kaikkein kehittyneimmissä maissa, voidaan nähdä nouseva protektionismi, taloudellinen nationalismi ja halu kääntyä sisäänpäin. Sen sijaan, että altistuttaisiin globaalille kilpailulle ja että globaalien arvoketjujen kautta luotaisiin entistä tehokkaampaa liiketoimintaa, tavoitellaan omavaraisuutta. Kansainvälisen talouden avoimuuden heikkeneminen luo osaltaan otollisen kasvualustan epävirallisten käytäntöjen yleistymiselle. □

Kirjallisuus

- Ananyev, M. ja Guriev, S. (2015), "Effect of Income on Trust: Evidence from the 2009 Crisis in Russia", CEPR Discussion Paper 10354.
- Aukutsionek, S. (1998), "Industrial Barter in Russia", *Communist Economies and Economic Transformation* 10: 179–88.
- Commander, S., Dolinskaya, I. ja Mumssen, C. (2002), "Determinants of Barter in Russia: An Empirical Analysis", *Journal of Development Economics* 67: 275–307.
- Commander, S. ja Mumssen, C. (2000), "The growth of non-monetary transactions in Russia: Causes and effects", teoksessa Seabright, P. (toim.), *The Vanishing Ruble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, Cambridge University Press: 114–146.
- Dreher, A. ja Gassebner, M. (2013), "Greasing the wheels? The impact of regulations and corruption on firm entry", *Public Choice* 155: 413–432.
- Dreher, A., Méon, P. G. ja Schneider, F. (2014), "The devil is in the shadow. Do institutions affect income and productivity or only official income and official productivity?", *Public Choice* 158: 121–141.
- Fisman, R. ja Svensson, J. (2007), "Are Corruption and Taxation Really Harmful to Growth? Firm Level Evidence", *Journal of Development Economics* 83: 63–75.
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D. ja Zoido-Lobaton, P. (2000), "Dodging the grabbing hand: the determinants of unofficial activity in 69 countries", *Journal of Public Economics* 76: 459–493.
- Guriev, S. ja Ickes, B. (2000), "Barter in Russia", teoksessa Seabright, P. (toim.), *The Vanishing Ruble: Barter Networks and Non-Monetary Transactions in Post-Soviet Societies*, Cambridge University Press: 147–175.

- Maailmapankki (1991), "Enterprise Surveys", <https://www.enterprisesurveys.org/> (haettu 15.1.2019).
- Mendoza, R., Lim, R. ja Lopez A. (2015), "Grease or Sand in the Wheels of Commerce? Firm Level Evidence on Corruption and SMEs", *The Journal of International Development* 27: 415–439.
- Méon, P. G. ja Sekkat, K. (2005), "Does corruption grease or sand the wheels of growth?", *Public Choice* 122: 69–97.
- Méon, P. G. ja Weill, L. (2010), "Is corruption an efficient grease?", *World Development* 38: 244–259.
- North, D. (1991), "Institutions." *The Journal of Economic Perspectives* 5: 97–112.
- North, D. (1992), "Institutions, Ideology and Economic Performance.", *Cato Journal* 11: 477–499.
- Torgler, B., Schneider, F. ja Schaltegger, C. (2010), "Local autonomy, tax morale, and the shadow economy", *Public Choice*, 144: 293–321.
- Transparency International:
<http://www.transparency.org/>.